

YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQIY TA'LIMNING AHAMIYATI

Yuldashev Serobjon Urmonaliyevich

Farg'ona Davlat Universiteti. Falsafa fanlari (DSc), dotsent

Ismoilova Shahzoda Zafarjon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti Tarix fakulteti Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 24-78 guruh talabasi

Annotatsiya. *Maqolada yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishning mazmuni, huquqiy ta'limning profilaktik va tarbiyaviy imkoniyatlari hamda ta'lim muassasalarida qo'llash mumkin bo'lgan interfaol metodlar ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi va "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonunlar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *huquqiy madaniyat, huquqiy ta'lim, yoshlar, qonun ustuvorligi, huquq va majburiyatlar, fuqarolik, huquqiy savodxonlik.*

KIRISH

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolarning huquqiy savodxonligi hamda qonunlarga hurmat bilan munosabati muhim ahamiyatga ega. Qonun normalarining mavjudligi o'z-o'zidan ularning mazmuni jamiyat hayotida to'liq ro'yobga chiqishini kafolatlamaydi. Buning uchun insonlar o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, huquqiy nizolarni qonuniy yo'l bilan hal qilishni tushunishi va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi kerak. Ayniqsa, yoshlar davrida shakllangan huquqiy qarashlar keyingi fuqarolik pozitsiyasi va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi.

Huquqiy madaniyatni faqat qonun moddalarini yod olish bilan tenglashtirish tor yondashuv bo'ladi. U huquqiy bilim, huquqqa nisbatan qadriyatli munosabat, huquqiy vaziyatni tahlil qilish qobiliyati va kundalik xatti-harakatning qonuniyligini birlashtiradi. Shuning uchun huquqiy ta'lim yoshlarni nafaqat "qaysi norma mavjud?" degan savolga, balki "bu norma qanday vaziyatda qo'llanadi?", "huquq buzilganda qanday qonuniy yo'l tutiladi?" va "o'z harakatim boshqalarga qanday ta'sir qiladi?" degan savollarga ham javob topishga o'rgatishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi shaxsning asosiy huquq va erkinliklari hamda davlat va jamiyatning konstitutsiyaviy asoslarini belgilaydi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ta'lim sohasidagi munosabatlarni, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun esa yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash bilan bog'liq yo'nalishlarni tartibga soladi [1-3]. Ushbu huquqiy asoslar yoshlar huquqiy ta'limining dolzarbligini ko'rsatadi.

HUQUQIY MADANIYAT TUSHUNCHASI VA UNING TARKIBIY QISMLARI

Huquqiy madaniyatni shaxs va jamiyatning huquqni bilish, qadrlash hamda unga muvofiq harakat qilish darajasi sifatida tavsiflash mumkin. Uning birinchi tarkibiy qismi — huquqiy bilim. Bunga Konstitutsiyada belgilangan asosiy huquqlar, fuqarolarning majburiyatlari, murojaat qilish tartibi, shartnoma munosabatlari, mehnat va iste'molchi huquqlari haqidagi boshlang'ich tushunchalar kiradi. Biroq bilim amaliy vaziyatga tatbiq etilmasa, uning foydasi cheklangan bo'lib qoladi.

Ikkinchi tarkibiy qism — huquqqa nisbatan qadriyatli munosabat. Yosh inson qonunlarni faqat jazodan qo'rqib bajarishi emas, balki huquqiy qoidalar boshqa shaxslarning xavfsizligi, erkinligi va manfaatlarini himoya qilishini anglashi kerak. Masalan, mualliflik huquqiga hurmat, jamoat mulkiga ehtiyotkorlik, shartnomani o'qib imzolash va shaxsiy ma'lumotlarni ehtiyot qilish huquqiy madaniyatning kundalik ko'rinishlaridir.

Uchinchi tarkibiy qism — huquqiy ko'nikma. Bunda muammoni aniqlash, tegishli rasmiy manbani topish, faktlarni huquqiy qoidalar bilan taqqoslash, dalillarni saqlash va zarur bo'lsa vakolatli tashkilotga murojaat qilish qobiliyati nazarda tutiladi. To'rtinchi tarkibiy qism — qonuniy xulq-atvor, ya'ni bilim va qadriyatlarning amaliy harakatda namoyon bo'lishidir.

Huquqiy madaniyatni shakllantirishda huquq va majburiyatlar o'rtasidagi muvozanatga alohida e'tibor berish lozim. Shaxs o'z huquqini talab qilishga haqli, biroq bu boshqa insonlarning huquq va erkinliklarini poymol etishga asos bo'la olmaydi. Shu sababli huquqiy ta'limda nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish, dalilga asoslangan muloqot va turli qarashlarga hurmat kabi kompetensiyalar ham rivojlantirilishi kerak.

HUQUQIY TA'LIMNING PROFILAKTIK VA TARBIVAVIY VAZIFALARI

Huquqiy ta'limning muhim vazifalaridan biri — huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiluvchi bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Yoshlar ayrim xatti-harakatlarning huquqiy oqibatlarini bilmasligi, internetdagi tavsiyalarga ishonishi yoki tengdoshlar bosimi ta'sirida qaror qabul qilishi mumkin. Huquqiy savodxonlik bunday vaziyatlarda xavfni oldindan anglash, shoshilinch qarorlarni qayta ko'rib chiqish va zarur hollarda yordam so'rashga ko'maklashadi.

Masalan, onlayn savdo yoki bo'lib to'lash shartnomasini tuzishda shartlarni to'liq o'qish, foiz va jarimalarni aniqlash, to'lov jadvalini tushunish muhim. Mehnat munosabatlarida esa ish vaqti, haq to'lash, mehnat shartnomasi va xavfsiz sharoitlarga oid huquqlar haqida xabardorlik zarur. Raqamli muhitda shaxsiy ma'lumotlarni tarqatish, birovning suratini rozilgisiz joylash, haqorat yoki tahdid mazmunidagi xabarlar yuborishning oqibatlarini muhokama qilish ham huquqiy tarbiyaning amaliy qismidir. Bunda muayyan holatga huquqiy baho berishda amaldagi qonunchilik matni va aniq faktlarga tayanish shart.

Huquqiy ta'lim faqat jazolar ro'yxatini tushuntirishga qurilmasligi kerak. Bunday yondashuv huquqni faqat majburlov vositasi sifatida ko'rsatib qo'yishi mumkin. Aksincha, qonunlarning huquqlarni himoya qilish, nizolarni hal etish, ijtimoiy tartibni ta'minlash va davlat organlari faoliyatiga chegaralar belgilashdagi vazifalari ham ochib berilishi zarur.

Yoshlar qonuniy tartib-taomillarning mazmunini tushunsa, huquqiy tizimga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabat shakllanishi mumkin.

“Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashni hamda ularning kamol topishiga ko'maklashishni davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari qatoriga kiritadi [2]. Shu nuqtayi nazardan huquqiy ta'lim yoshlarni nazorat qilish bilangina cheklanmay, ularning o'z huquqlarini mustaqil himoya qilish imkoniyatlarini ham kengaytirishi lozim.

HUQUQIY TA'LIMDA SAMARALI PEDAGOGIK METODLAR

Huquqiy bilimni amaliy kompetensiyaga aylantirish uchun interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Birinchi metod — huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish. O'qituvchi talabalarga kundalik hayotga yaqin vaziyatni beradi: masalan, onlayn do'kondan olingan mahsulot sifatsiz chiqdi yoki mehnat shartnomasidagi band tushunarsiz. Talabalar muammoni aniqlaydi, qaysi ma'lumotlar yetishmayotganini belgilaydi va rasmiy manbalardan tegishli tartibni topadi. Bu yondashuv nazariy tushunchalarni hayot bilan bog'laydi.

Ikkinchi metod — rolli sud yoki muzokara mashg'uloti. Talabalar tomonlarning pozitsiyalarini o'rganib, dalillarni tartibga soladi, qarshi fikrni tinglaydi va qonuniy yechim taklif qiladi. Bunda mashg'ulot haqiqiy sud jarayonini to'liq almashtirmasligi, balki huquqiy fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun shartli o'quv modeli ekanligi tushuntirilishi kerak.

Uchinchi metod — rasmiy manbalar bilan ishlash. Talabalar qonun hujjatlarini ijtimoiy tarmoqlardagi sharhlardan farqlash, hujjatning qabul qilingan sanasi va amaldagi tahririni tekshirish, tegishli modda matnini topish hamda xulosani aniq manba bilan asoslashni o'rganishi lozim. O'zbekiston qonunchiligi uchun LexUZ milliy bazasi birlamchi rasmiy manbalardan biridir. Eski yoki kuchini yo'qotgan hujjatlardan foydalanish xavfi haqida ham alohida tushuntirish berilishi kerak.

To'rtinchi metod — huquqiy loyiha. Talabalar kampusdagi yoki mahalladagi huquqiy savodxonlikka oid ehtiyojni aniqlab, qisqa buklet, infografika, savol-javob uchrashuvi yoki tekshirilgan havolalar ro'yxatini tayyorlashi mumkin. Loyihada huquqiy maslahatni vakolatli mutaxassis o'rniga berishdan saqlanish, murakkab holatlarda tegishli organ yoki yuristga murojaat qilish zarurligini ko'rsatish lozim.

Baholashda faqat test natijasi bilan cheklanmasdan, talabaning rasmiy manbani topishi, huquqiy vaziyatni izchil tahlil qilishi, dalillarni farqlashi va o'z xulosasini tushunarli ifodalashi ham hisobga olinishi kerak.

HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR

Amaliyotda huquqiy ta'limning samaradorligiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jumladan, qonun matnining murakkab tili, huquqiy ma'lumotlarning turli va ba'zan ishonchsiz manbalarda tarqalishi, darslarda hayotiy vaziyatlarning yetarli qo'llanmasligi hamda yoshlarning huquqiy savollarga murojaat qilishdan tortinishi shular jumlasidandir.

Muammolarni hal etish uchun ta'lim mazmuni, metodika va rasmiy axborotga kirish imkoniyatini birgalikda yaxshilash zarur.

Birinchidan, har bir ta'lim bosqichida yoshga mos huquqiy savodxonlik modullarini ishlab chiqish mumkin. Ikkinchidan, amaliy mashg'ulotlarda shartnoma, iste'molchi huquqlari, mehnat munosabatlari, shaxsiy ma'lumotlar va murojaat tartibi kabi kundalik masalalarga e'tibor berish kerak. Uchinchidan, talabalarga rasmiy qonunchilik bazasidan foydalanish va hujjatning amaldagi tahririni tekshirish o'rgatilishi zarur. To'rtinchidan, oliy ta'lim muassasalarida huquqiy klinikalar, ochiq maslahat uchrashuvlari yoki mutaxassislar bilan savol-javob tadbirlari tashkil etilishi mumkin.

Beshinchidan, huquqiy ta'lim inklyuziv va hurmatga asoslangan bo'lishi lozim. Talabalar savol bergani uchun kamsitilmasligi, turli fikrlar qonuniy va daliliy mezonlar asosida muhokama qilinishi kerak. Oltinchidan, huquqiy targ'ibot materiallari sodda tilda yozilishi, lekin huquqiy mazmunni buzmasligi hamda manbalarga bevosita havolalarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirish — huquqiy davlat va faol fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim shartidir. Huquqiy madaniyat huquqiy bilim, qonunlarga ongli hurmat, vaziyatni tahlil qilish ko'nikmasi va qonuniy xulq-atvor birligida namoyon bo'ladi. Shuning uchun huquqiy ta'lim faqat normativ matnlarni yodlashga emas, balki ularni kundalik hayotda qo'llashni o'rgatishga yo'naltirilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va ta'lim hamda yoshlar siyosatiga oid qonunlari huquqiy ta'lim uchun asos yaratadi. Ushbu asoslarni samarali ro'yobga chiqarish uchun vaziyatli topshiriqlar, rasmiy manbalar bilan ishlash, rolli mashg'ulotlar va huquqiy loyihalardan foydalanish tavsiya etiladi. Natijada yoshlar o'z huquqlarini biladigan, majburiyatlarini anglaydigan, boshqalarning erkinliklarini hurmat qiladigan va muammolarni qonuniy yo'l bilan hal etishga intiladigan fuqarolar sifatida shakllanishiga ko'maklashiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendumda qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/uz/acts/-3026246>
3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5013007>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4149765>
5. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — LexUZ. <https://lex.uz/>